

А.Б. Избасова* , **О.Н. Тлепбергенов** ,
Т.А. Рахметова , **Б.М. Конысбай** , **А.А. Базилова**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: A_izbasova@mail.ru

ҚОҒАМДЫҚ ҚАУІПСІЗДІК АЯСЫНДА АДАМ САУДАСЫ МӘСЕЛЕСІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Жалпыға белгілі, адам саудасы – өте кең таралған мәселе. Бұлай деуіміздің бірден бір себебі – аталмыш қылмыстың әлем бойынша құрбандар саны 40,5 миллионға дейін баруы, қомақты табыстағы қылмыстық әрекет және заң ғылымы ғалымдарының тарапынан «көлеңкелі экономика» элементтерінің бірі ретінде адам саудасының проблемаларына деген қызығушылықтың жойылып қана қоймай, өсу үрдісінің бар болуы. Бағалаудың осындай ауқымдылығы кейбір зерттеуші ғалымдардың келтірілген бұл мәліметтерді негізсіз деп тануына әкеп соқты. Адам саудасы құрбандарының санын есептеудің өзі түрлі қиындықтар тудырады, өйткені осындай зерттеулерді жүргізуде қолданылатын әдіснамалық негіздерді жетілдірудің аса қажеттілігі көрініс тауып отыр. Қарастырылып отырған мақалада адам саудасы қылмысының таралу деңгейін зерттеуде басшылыққа алынатын әдіснамаларды түсіну қажеттілігі барынша ашылған. Сондай-ақ, қазіргі таңдағы адам саудасы мәселесінің тәжірибедегі көрінісі, онымен күресуде мемлекеттің алып жатқан рөлі мен қолға алған іс шаралар кешеніне нақты тоқталған. Адам саудасына қатысты бұрын жүргізілген отандық және шетелдік зерттеулерге жан-жақты шолу жасай отырып, болашақ зерттеулерге қажетті ұсыныстар келтірілген. Адам саудасы жастардың саудасын ғана емес, ерлер мен әйелдер саудасын да қамтиды. Аталған мәселеде адам саудасына тартылған тұлғаларды жыныстық пайдалану мақсаты, құлдыққа және мәжбүрлі еңбекке тарту мақсаты айқын көрініс табады. Осылайша, адамдарды тұрғылықты тұратын елдерінен пайдакүнемдік мақсаттарға қолдану үшін заңға қайшы негіздерде әкету еліміздің құқық қорғау органдарында біздің азаматтарымыз үшін барған сайын үлкен үрей, қобалжу мен қорқыныш туғызады. Бұл мақаланы жазудағы негізгі мақсат – адам саудасы мәселесінің таралуының зерттелу деңгейін көтеріп, болашақта осы мәселенің шешілуіне үлес қосу.

Түйін сөздер: адам саудасы, құрбан, осалдық, жаһандық бағалау, депортация, иммиграция.

A.B. Izbasova*, O.N. Tlepbergenov, T.A. Rakhmetova, B.M. Konysbay, A.A. Bazilova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: A_izbasova@mail.ru

Legal regulation of human trafficking issues in the field of public security

It is well known that human trafficking is a very common problem. One of the reasons for this is that the number of victims of this crime worldwide is up to 40.5 million people, criminal activity with a solid income and the presence of a growing trend of interest on the part of legal scientists in the problems of human trafficking as one of the components of the “shadow economy”. Such a large-scale assessment has led to the fact that some research scientists have recognized the data presented as unfounded. Counting the number of victims of human trafficking causes various difficulties, as there is an urgent need to improve the methodological foundations used in conducting such studies. The article in question reveals to the maximum the need to understand the methodologies that guide the study of the prevalence of human trafficking crime. In addition, the problem of human trafficking, the role of the State in combating it and the set of measures that are being taken are currently being considered in practice. Providing a comprehensive overview of previously conducted domestic and foreign studies related to human trafficking, recommendations are provided that are necessary for future research. Human trafficking includes not only trafficking in youth, but also trafficking in men and women. The purpose of sexual use of persons involved in human trafficking, the purpose of involvement in slavery and forced labor is clearly expressed in this issue. Thus, the removal of people from the countries of permanent residence on illegal grounds for use for selfish purposes causes the law enforcement agencies of the country more and more anxiety, excitement, and fear for our citizens. The main purpose of writing this article is to increase the level of awareness of the spread of the problem of human trafficking and contribute to solving this problem in the future.

Key words: human trafficking, victims, vulnerability, global assessment, deportation, immigration.

А.Б. Избасова*, О.Н. Тлепбергенов, Т.А. Рахметова, Б.М. Конысбай, А.А. Базилова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: A_izbasova@mail.ru

Правовое регулирование вопросов торговли людьми в сфере общественной безопасности

Общеизвестно, что торговля людьми – очень распространенная проблема. Одной из причин этого является то, что количество жертв данного преступления по всему миру составляет до 40,5 миллиона человек, интерес к проблеме торговли людьми как одного из элементов «теневой экономики» не только не исчез, но и активно растет. Такая масштабность оценки привела к тому, что некоторые ученые-исследователи признали приведенные данные необоснованными. Сам подсчет числа жертв торговли людьми представляет различные трудности, поскольку существует острая необходимость в совершенствовании методологической базы, используемой в таких исследованиях. В этой статье подчеркивается необходимость понимания методологий, используемых при изучении распространенности торговли людьми. Кроме того, в настоящей статье рассматривается текущее состояние торговли людьми, роль государства в борьбе с ней и спектр принимаемых мер. Всесторонний обзор предыдущих отечественных и зарубежных исследований по торговле людьми позволил дать рекомендации для будущих исследований. Торговля людьми включает не только торговлю молодежью, но также торговлю мужчинами и женщинами. В данном вопросе ярко выражена цель сексуального использования лиц, вовлеченных в торговлю людьми, цель вовлечения в рабство и принудительный труд. Таким образом, вывоз людей из стран постоянного проживания на противоправных основаниях для использования в корыстных целях вызывает у правоохранительных органов страны все большую тревогу, волнение и страх для наших граждан. Основная цель написания этой статьи – повысить уровень изученности распространения проблемы торговли людьми и внести вклад в решение этой проблемы в будущем.

Ключевые слова: торговля людьми, жертвы, уязвимость, глобальная оценка, депортация, иммиграция.

Кіріспе

Адам саудасы жеке адамдарға, отбасыға, қоғамдық қауіпсіздікке, денсаулық сақтау жүйесіне және сот жүйесіне кең залал келтіретін қылмыстардың бірі. Адам саудасына қарсы күреске қатысатын мүдделі тараптарға, олардың ішінде саясаткерлерге, қызмет көрсетушілерге, медициналық қызмет көрсетушілерге, құқық қорғау органдары мен сот отырысының мүшелеріне әрдайым заңмен белгіленген шекте адам саудасына қарсы күрес жөніндегі шараларды негіздеу үшін мәліметтер, деректер қажет болып табылады. Бұл қылмыстың құрбандары және құрбан болу қаупі бар адамдар жақсы ақпараттандырылған, мақсатты алдын алу шараларынан хабардар болуы тиіс. Мұндай адамдар адам саудасынан кейін болатын посттравматикалық стресс бұзылуы, депрессия, суицид секілді салдарларды болдыртпауға бағытталған, келісілген шараларды өтуге міндетті. Және осындай шараларды жандандыру жолында адам саудасы құрбандарына жақсы әсер ететін маңызды қадамдардың алғашқысы – мәселенің ауқымы мен сипатын түсіну. Алайда адам саудасы құрбандарының санын есептеу күрделі әрі монументалды міндет болды.

Қазақстан Республикасында адам саудасы проблемасы әлі күнге шейін өзектілігін жоғалтқан жоқ. 2021 жылдың бірінші жартыжылдығында адам саудасына қарсы іс қимыл жөніндегі ұйымның жедел желісіне 837 арыз келіп түскен. Оның ішінде 4 жағдай адам саудасының нақты фактілерін анықтап берді (<https://kursiv.kz/>).

Кез келген мемлекеттің бірінші кезектегі маңызды міндеті – бұл мәселе тудыратын қауіптерді барабар бағалау, келісілген саясатты әзірлеу, оны шешу үшін нақты шаралар кешенін белгілеу. Осыдан көптеген жыл бұрын, тіпті біздің елімізде ұйымдасқан қылмыс пен жұмыссыздық, нашакорлық пен жезөкшелік, ұлттық және демографиялық проблемалар болуы мүмкін деген идея кеңестік адамның санасында болмаған. Бұл қиыншылықтар посткеңестік қоғамға тиген кезде, оларды жеңуге ғана емес, тез түсінуге де дайын болмағандығын атап өткен жөн.

Мыңжылдықтар тоғысында қазақстандық социум өмір тіршілігінің барлық дерлік аспектілерін қамтыған және криминалдық сипат құбылыстарына заңды түрде әсер еткен жаһандануға сөзсіз ұшырады. Осыған байланысты, түрлі сараптамалық бағалаулар бойынша

жыл сайын бірнеше миллиард доллар пайда әкелетін адам саудасы қылмысы тек отандық қылмыстық әділет жүйесі үшін ғана емес, сонымен бірге халықаралық қоғамдық құқық аясында туындаған криминологиялық маңызды проблемалар жиынтығы болып отыр (Бекмағамбетов А.Б., 2020).

Орталық Азияның басқа елдерімен салыстырғанда экономикалық даму деңгейінің жоғарылығына байланысты Қазақстан Республикасы осы Орталық Азия аумағының өзге мемлекеттерінде адам саудасының құрбаны болған адамдар үшін межелі ел болып табылады. Сондай-ақ, өзінің географиялық орналасуына байланысты, адам саудасы құрбандары үшін транзиттік мемлекет ролін де атқарады, бұл дегеніміз оның территориясы арқылы олар Ресей және басқа үшінші мемлекеттерге шығарылады. Оның үстіне жоғарыда атап өткеніміздей, сауда объектісі – Қазақстан азаматтары болып табылатын ішкі адам саудасы мәселесі де елеулі ауқымға жетіп отыр.

Жалпы адам саудасының таралуын бағалаудың жүйелі әдістемесі әлі де жоқ. Шетелдік тәжірибеге сүйенсек, АҚШ үкіметі, еңбек құқығын қорғау топтары және көптеген халықаралық ұйымдар адам саудасын бүкіл әлем бойынша ондаған миллион адамды құлдықта ұстайтын кең таралған мәселе деп санайды. Алайда, жаһандық бағалаулардағы айырмашылықтар өте жоғары. Жарияланған зерттеулерде және адам саудасы туралы есептерде бағалаудың кең және қарама-қайшылықты ауқымына көптеген себептер бар. Біріншіден, адам саудасына тартылған халық – құрбандар, тірі қалғандар, эксплуататорлар, сатып алушылар негізінен жасырын популяциялар болып табылады, яғни бұл топтардың мөлшері белгісіз және оны анықтайтын белгілі іріктеу жүйесі жоқ. Екіншіден, БҰҰ Бас Ассамблеясы хаттамасында белгіленген адам саудасының халықаралық келісілген анықтамасына қарамастан, адам саудасының ұлттық және мемлекеттік анықтамаларында әлі де айырмашылықтар бар. Адам саудасының заңды анықтамалары адам саудасының құрбан болуын көрсететін деректердің қол жетімділігіне, сипатына және көлеміне әсер етуі мүмкін. Адам саудасының әртүрлі заңды анықтамаларынан басқа, жеке зерттеулер көбінесе адам саудасының құрбандықтары қалай тұжырымдалатыны, анықталатыны бойынша ерекшеленеді және кейбір жағдайларда ол белгіленген заңды анықтамаларға сәйкес келмеуі мүмкін (Kelle 2021)

Адам саудасын бағалаудың кең ауқымының қосымша себебі дағдарыс құрбандарына қызмет көрсететін агенттіктердің әкімшілік деректері, басқа үкіметтік және үкіметтік емес мекемелермен және ұйымдармен (мысалы, әлеуметтік қызметтер, денсаулық сақтау және сот төрелігі) байланысатын адамдардың сауалнамалары және адам саудасының қауіп-қатері бар адамдармен сұхбат сияқты осы бағалауды есептеу кезінде қолданылатын әртүрлі мәліметтер түрлерімен байланысты. Осы стратегиялардың әрқайсысында адам саудасы мәселесінің нақты элементтерін түсінудің артықшылықтары бар, бірақ жалпылағанда олардың әрқайсысының шектеулеріне назар аударылуы керек.

Бағалаудағы айырмашылықтар кейбіреулерді мәселенің ауқымы туралы мәлімдемелер күмән тудырады деп сендірді (Farrell 2012).

Сонымен қатар, мәселенің ауқымына күмән келтіре отырып, адам саудасына қатысты қамауға алу, айыптау аз болды. Кейбір сот процестері мемлекеттік және жергілікті деңгейде болса да, мәселенің ауқымын бағалау кезінде бұл таңқаларлық төмен болып көрінеді. Адам саудасына қатысты сот істерінің саны аз болғанымен, зерттеулер көрсеткендей, адам саудагерлері көбінесе дәлелдеуге жеңіл басқа қылмыстар үшін айыпталады.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы зерттеу мақсатына жету үшін алға қойған міндеттерді шешу барысында ғылыми танымның заманауи жалпы және арнайы әдістері, оның ішінде, логикалық, диалектикалық, тарихи, формальды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық, жүйелік талдау, синтез, абстракциялау, жалпылау, модельдеу және басқа да әдістер қолданылды.

Бұл шолуда негізінен алдыңғы зерттеулерде әртүрлі популяциялар арасында, соның ішінде АҚШ-та, басқа географиялық тұрғыдан ерекше аймақтарда және бүкіл әлемде адам саудасының ауқымын бағалау үшін қолданылған іріктеу және бағалау стратегиясына назар аударылды. Іздеу шарттары кең болды, соның ішінде адам саудасы және жыныстық және еңбек қанауының басқа түрлеріне көңіл бөлінді, өйткені осы теріс қылықтардың таралуын бағалау үшін қолданылатын әдістер адам саудасының таралуын бағалау үшін де маңызды болуы мүмкін. Бұл терминдер бойынша іздеу келесі мәліметтер базасында жүргізілді: PubMed, Web of Science, Embase, қылмыстық сот төрелігі туралы

мәліметтер базасы (ProQuest Central арқылы), PsychINFO және өзге де құқықтық журналдар. Іздеу жұмыстары барысында 1999-2021 жылдар аралығында жарияланған мақалалар мен есептермен шектелді. Мақала ағылшын, орыс тілдерінде жарияланған материалдармен зерттелді.

Нәтижелері

Зерттеліп отырған тақырыпты аша келе, адам саудасының барлық нәсіл, әлеуметтік таптардың, демографияның жыныстық белгісінің шегінен тыс жатқан, қоғамдық денсаулық сақтау жүйесінің өзекті мәселесі екендігіне көз жеткіздік. Ешбір халық адам саудагерлері тарапынан туындайтын қауіп-қатерден сақтандырылмаған. Адам саудагерлері сараңдықпен өз құрбандарының физикалық және психикалық жағдайына нұқсан келтіреді, яғни адам құқықтарын құрметтемейді. Олардың қоғамға әлеуметтік және экономикалық тұрғыда әсер ету ауқымы әліде де белгісіз, сол себепті де еліміздің нормативтік-құқықтық актілері, оқу бағдарламалары қосымша зерттеулерді қажет ететіндігі айқындалды.

Қазақстан Республикасы адам саудасы құрбандары үшін қажетті қорғаныш шараларын орнатқан. Олардың бірі – адам саудасы қылмысының құрбандарын оңалту орталығы; адам саудасы қылмысының құрбандарына әлеуметтік қолдау көрсету орталығы; адам саудасы қылмысының құрбандарына арналған үй-жай; адам саудасы қылмысының құрбандарына қызметтер көрсететін өзге де мекемелер түрінде құрылған ұйымдар болып табылады (<https://adilet.zan.kz/>). Әрине, бұл ретте олардың негізгі функциялары ретінде адам саудасы құрбандарын қабылдау, оларды баспанаға орналастыру, оларға гигиеналық жабдықтармен, төсек керек-жарақтарымен қамтамасыз етілген орнын беру, қолайлы психикалық, моральдік жайды қалыптастыруды алсақ болады. Ал шетелдік тәжірибе, нақтырақ айтсақ Америка Құрама Штаттарында адам саудасының құрбандарын қорғау туралы заң (TVPA) адам саудасының құрбандары үшін бірқатар қажетті қорғаныш шараларын белгілеген. Иммиграциялық мәртебесіне қарамастан, адам саудасының құрбаны болған шетелдік азаматтар медициналық және иммиграциялық көмек сияқты федералды қаржыландырылатын жәрдемақы алуға құқылы. Т визасы – адам саудасының құрбанын депортациялауға немесе шығарып жіберуге тыйым салатын және кейде тұрақты тұруға

мүмкіндік беретін қорғаныш шараларының бірі. Олардың мәлімдеуінше, адам саудасы құрбаны болған және шыққан еліне қайтқан тұлға екі жылдың ішінде қайта адам саудасына ұшырауға осал болып табылады. Ал мұндай іс-шара қайта виктимизациялау процесінен аулақ болуға көмектеседі (Cimino 2017).

Адам саудасы құрбандарымен жұмыс істеу барысында ұйымдар олардың басынан өткен жағдайлардың мән-жайын білуге тырысады. Көп жағдайда адам саудасына ұшырау фактісі жұмыс күшін сатушылардың адамдарды сапасыз еңбек жағдайларына келісуге шақыру үшін белгілі бір осал тұстарын пайдалану түрінде көрініс табады. Ауылшаруашылық саласының, фабрикалардың және үйдегі мәжбүрлі еңбек секторының жұмысшылары адам саудасына осал, өйткені олардың жұмыс визасы мен иммиграциялық мәртебесін бір жұмыс беруші бақылайды. Адамға қатысты бұл билік және депортациядан қорқу адам саудагеріне қызметкерді айла-шарғы жасау арқылы пайдалануға мүмкіндік береді, бұл құрбан болуға әкеледі. Төмен жалақы үшін артық жұмыс істеуге мәжбүр болған ауылшаруашылық және өнеркәсіптік жұмысшылар, иттерді пайдалану, қарулы күзет, тікенді сымдар немесе басқа қоршаулар мен құлыптар арқылы оқшаулануы мүмкін. Олардың жұмысының маусымдық сипаты және бір орыннан екінші орынға жылжуы бейтаныс жағдайда үнемі болуына байланысты олардың осалдығын күшейтеді. Осы тұста адам саудасына қатысты осалдық мәселесін зерттеген АҚШ заңгер ғалымы Марта Файнманның еңбектерін атап өтуге болады. Ол: «осалдық – адамның негізгі жағдайы», – дейді (Fineman, 2017). Адам саудасы жағдайында жалпы құрбан болған ересектер мен осал ересектердің арасында айырмашылық жасаудың маңызы жоқ. Әрине, физикалық және психикалық ерекшеліктеріне байланысты осалдығы ішінара болатын тұлғаларды анықтауға болады, мысалы мүмкіндігі шектеулі жандар. Бұл жайында Джонатан Херринг «осал ересектер және заң» кітабында айтқандай, мұндай адамдар әлеуметтік қолдау болмаған кезде осал болады дейді (Herring, 2016).

«Адам саудасы» құбылысы тарихи, криминологиялық және әлеуметтік-экономикалық түрде сипатталады және адамзаттың тұрақты серігі болып табылады. Халықтармен сауда жасау проблематикасын жан-жақты парадокстың қиындығы тұрғысынан өзектендіру объективті негізделеді. Бұқаралық ақпарат құралдарының қарқынды жұмысының салдарынан дұрыс

ұғынуды және нақты ден қою тиіс тәжірибелік шараларды қажет ететін кең эмпирикалық материал жинақталған. Бұл ақпараттың жалғыз ресурсы ғана емес. Ол материалдарда бұқаралық ақпарат құралдарының құпия қоғамдық сұрақтарға, оның ішінде құпия түрдегі қылмыстарға қатысты ашықтықты қамтамасыз етудегі әсеріне қоғамдық институттардың рөлі мен маңыздылығы тарапынан баса назар аударылған (Жалыбин 2014).

Сондықтан, жоғары табысты қылмыстық іс-әрекет ретінде адам саудасының проблемаларына деген қызығушылық жойылмады. Тіпті ол аз десек, өсу үрдісінің бар екендігі де таңқаларлық жайт емес. Көптеген зерттеулер жүргізілді, өте үлкен шамада конференциялар, семинарлар, дөңгелек үстелдер өткізілді. Солай дей келе, екі негізгі сұрақтың доктриналық іздеу тұрғысынан мүлдем жауабы жоқ: адам саудасы түсінігі неде және осы феноменмен қалай күресуге болады?

Қазір адам саудасы сияқты күрделі парадоксқа қарсы тұру сұрағы тек абстрактілік деңгейде деп айта алмаймыз. Абстрактілі қарастырудың нәтижелері заң шығару процесінде кеңінен көрініс табады. Құқықтық саясат аясында көптеген стратегиялық құжаттар осыған бағытталған.

М.Б. Құдайбергенов кәметке толмағандар жасөспірімдердің құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық-құқықтық тәжірибені зерделей отырып, алғашқылардың бірі болып еңбек және жыныстық қанау мақсатында балаларды сату сияқты құбылыстың кең ауқымдылығына баса назар аударды (Құдайбергенов 2002).

Адам саудасы тек жастар саудасын ғана емес, ерлер мен әйелдер саудасын да қамтиды. Бұл мәселеде адам саудасына тартылған адамдарды жыныстық пайдалану мақсаты, құлдыққа және мәжбүрлі еңбекке тарту мақсаты айқын көрсетілген. Осылайша, тұрақты тұратын елдерден адамдарды пайдакүнемдік мақсатта қолдану үшін заңсыз негіздерде әкету еліміздің құқық қорғау органдарында біздің азаматтар үшін үлкен алаңдаушылық, толқу және қорқыныш тудырады. Кей мәліметтерге сәйкес, жыл сайын бүкіл әлемде үйден шығарылып, құлдыққа сатылатын әйелдер мен балалардың жалпы саны шамамен 1 миллионға жетеді. Бұл мәселені зерттеумен айналысатын кейбір ғалымдар бұл құбылыстың өсуіне келесі факторлар әсер етеді дейді: экономиканың жаһандануы және еңбек ұтқырлығының (көші-қон) артуы, дамыған шет елдерде «жеке қызметтерге» сұраныстың артуы, әйелдер арасындағы жұмыссыздықтың өсуі.

Америка Құрама Штаттарында адам саудасынан түсетін табыс шамамен алты жылдың ішінде сегіз миллион АҚШ долларына дейінгі сомаға жетеді. Бұл табыс қыздар ұрлығымен айналысатын тасымалдаушылар тағайындаған бағаның нәтижесі. Сонымен бірге, бұрынғы Кеңес Одағындағы қыздар үшін төлқұжаттар мен визаларды қайтару үшін 900 долларға дейінгі сома қойылған болатын. Сонымен, сексуалдық құлдыққа сатылған қыздар мен балалар әлемнің бірқатар елдерінде жезөкшелікпен айналысады. Қылмыстық топтар кез келген заңсыз мигранттан Батыс Еуропаға тасымалдау үшін орта есеппен 3000 доллар және АҚШ аумағына 6000 доллар алады. Әрбір адам саудасымен айналысатын қылмыскер бір кезеңде 4 – 6 адамды тасымалдайды. Америка Құрама Штаттарының статистикалық деректеріне сүйенсек, 1993 жылдың өзінде қылмыстық әрекеттің табысының жалпы сомасы 5 – 7 млрд АҚШ долларына бағаланды (Бек, 2000).

Халықты шетелге құқыққа қайшы әкетудің қарқындылығы елеулі алаңдаушылық туғызады, оның себебі – бұл темппен Қазақстан өзінің генофондының едәуір бөлігін жоғалтады. Бұл жағдайдың өзектілігі сол біздің отандастарымыздың алыс жақын шет мемлекеттерге сатылатындығында.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев Қазақстан халқына жолдауында мемлекетіміздің халықаралық қауымдастық аясында адам саудасына қарсы күрес бойынша ықпалды еместігін атап өтті (<https://www.akorda.kz>).

Қазақстан Үкіметі адам саудасының жолын кесу жөніндегі ең төменгі стандарттарға толық көлемде сәйкес келмейді, бірақ бұл үшін елеулі күш-жігер жұмсауда. Бұл күш-жігерге адам саудагерлеріне қылмыстық жазаны күшейтетін түзетулер енгізу және болжалды адам саудагерлеріне қылмыстық істерін тоқтатқаны үшін жәбірленушілерге өтемақы төлеуге мүмкіндік беретін ережені жою кірді. Үкімет сонымен қатар дипломатиялық қызметкерлер үшін құрбандарды анықтау бойынша нұсқаулық әзірледі, кейбір еңбек инспекторлары үшін құрбандарды табу бойынша шаралар ұйымдастырды және Үкіметтік емес ұйымдарды (ҮЕҰ) қаржыландыру процесін жыл өткен сайын жетілдіру үшін алғашқы операцияларды бастады. Дегенмен, үкімет өткен кезеңмен салыстырғанда күш-жігердің жалпы өсуін көрсеткен жоқ. Азаматтардың жалпы болжамды санымен салыстыра келе жеткіліксіз болған

шетелдік құрбандарды анықтау және қорғау бойынша үкіметтің әрекеті азайды. Жәбірленушілер – қылмыстық тергеулерге қатыспаған, қызмет алуға құқығы жоқ және жер аударудың заңды баламалары жоқ шетелдіктер. Құқық қорғау органдары адам саудасына қатысты қылмыстарды тергеу, қудалау және соттау үшін шектеулі күш салуды жалғастырды – адам саудасына қатысты айыптау үкімдерінің саны төртінші жыл қатарынан азайып келеді. ҰЕҰ полиция қызметкерлерінің адам саудасына қатысы бар екендігі туралы хабарлауды жалғастырды, алайда үкімет полиция қызметкерлерін немесе қатысы бар деп күдіктенген басқа шенеуніктерді аз тергеді немесе қудалады. Осылайша, Қазақстан екінші жыл қатарынан 2-деңгейдегі бақылау тізімінде қалды.

Үкімет тарапынан адам саудасына қарсы заңдарды күшейту жұмыстары жүргізілді, алайда құқық қорғау органдарының адам саудасына қарсы жалпы күш-жігерін азайтты. ҚР Қылмыстық Кодексте жазылған 128, 134, 135, 308 баптары жыныстық қанау және жұмыс күшін сату мақсатында адам саудасы үшін қылмыстық жауапкершілікке тартады (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K140000226/k14226_.htm). Дегенмен, халықаралық құқық нормаларына сәйкес адам саудасының анықтамасына қайшы келетін заң қылмыстың маңызды элементі ретінде күш, алаяқтық немесе мәжбүрлеуді қамтымайды, керісінше оларды ауырлататын жағдайлар ретінде қарастырады. 2019 жылдың желтоқсанында Үкімет адам саудасына қатысты қылмыстық іс әрекеттер үшін жазаны күшейтетін заңға түзетулер енгізді. Енгізілген түзетулері бар заңда ересектердің саудасы үшін төрт жыл мен жеті жыл аралығында, ал балалармен сауда қылмысы үшін бес жыл мен тоғыз жыл арасында бас бостандығынан айыру санкциясы, сол сияқты тиісті қылмыстар үшін үш жылдан бес жылға дейін бас бостандығынан айыру және бес жылдан жеті жылға дейін бас бостандығынан айыру жазалары көзделген; жаза ауырлататын жағдайларда 18 жылға дейін ұзартылуы ықтимал. Бұл жазалар жеткілікті деңгейде қатаң болды және жыныстық қанау мақсатында адам саудасына қатысты зорлау сияқты басқа да ауыр қылмыстар үшін көзделген жазалармен шамалас болды. Адам саудасы қылмысымен айыпталған индивидтер үшін түзетулер Қылмыстық кодекстің 68-бабын алып тастады, бұл айыпталушыларға қылмыстық істі тоқтату үшін виктимге ақшалай өтемақы төлеу арқылы реттеуге мүмкіндік беретін бап еді.

Талқылау

Соңғы бес жыл көлемінде адам саудагерлері Қазақстанда жергілікті және шетелдік құрбандарды пайдаланса, ал қазақстандық құрбандарды шетел аумағында пайдаланған. Адам саудасы ел ішінде тұрақты проблема болып қала беретін секілді, өйткені адам саудагерлері құрбандарды ауылдық жерлерден үлкен қалаларға жұмыс туралы жосықсыз, көрінеу жалған ұсыныстар арқылы тартады. Адам саудагерлері қазақстандық ерлер мен әйелдерді негізінен Ресей, сонымен қатар Бахрейн, Бразилия, Корея Республикасы, Түркия және Біріккен Араб Әмірліктері сияқты дамыған алдыңғы қатарлы елдерде еңбекке мәжбүрлейді. Жыныстық-саудагерлер Таяу Шығыс, Еуропа, Шығыс Азия және Америка Құрама Штаттарында қазақстандық әйелдер мен қыз балаларды пайдаланады. Орталық Азия мен Шығыс Еуропаның көрші елдерінен, сондай-ақ Қазақстанның аудандарынан, ауылдық округтерінен келген әйелдер мен қыздар Қазақстанда коммерциялық жыныстық қатынас саласында пайдалануға ұшырайды. Көп жағдайда адам саудагерлері жас қыздар мен әйелдерге үлкен қалаларда қызмет көрсету салаларында, оның ішінде даяшылар, модельдер немесе күтушілер ретінде жұмыс істеуге уәде беріп, оларды нысанасына алады. Кейбір балалар қайыр сұрау арқылы қылмыстық әрекетіне мәжбүр болуы мүмкін. Елордамыз Нұр-Сұлтан (Астана), экономикалық және әлеуметтік жағдайы аса жоғары деңгейдегі Алматы және Батыс Қазақстанның мұнайлы қалалары Ақтау мен Атыраудың салыстырмалы экономикалық жаңғыруы түрлі ауылдардан көптеген қазақстандықтарды тартады, солайша олардың бірегейлері адам саудасы мен жыныстық сауданың құрбаны болады. Адам саудагерлері Орталық Азия азаматтарын, атап айтқанда, өзбек ерлері мен әйелдерін үй қызметшісі ретінде, құрылыста, базарларда және Қазақстандағы ауыл шаруашылығында жұмыс істеуге мәжбүрлейді екен. 2014 жылдан бастап ҰЕҰ шетелден келген құрбандарды едәуір көп анықтаған, бұл мигранттар арасындағы құрбандардың жалпы санының тіпті бір бөлігі ғана болуы мүмкін. Кейбір адам саудагерлері құрбанның Қазақстандағы достары немесе таныстары болып қалуы да ғажап емес және құрбанды азғыру үшін алаяқтық пен жалған ақпаратпен алдау арқылы пайдалануы мүмкін. Қазақстанда ұйымдасқан қылмыстық топтар мен адамдарды азғырушылармен сату жөніндегі

шағын топтар Қазақстандағы және шетелдегі жария үйлердің операторларымен бірлесіп жұмыс істейді. ҮЕҰ адам саудагерлері мигранттарды пайдалану үшін қарыздық мәжбүрлеуді қолданатын жағдайлардың жиілеп кеткенін хабарлады. Адам саудагерлері мигранттарды қанауға мәжбүрлеу үшін құқық қорғау органдарының қатаң саясатынан пайда көреді және егер олар билікке құқық қорғау органдарына деген сенімсіздікті күшейте отырып хабарласа, жәбірленушілерге жаза мен жер аударумен қорқыту үшін осы саясатты қолданады.

Еліміздің Үкіметі тарапынан қазақстандық құрбандарды қорғауға алу шаралары жүргізілу үстінде, ал шетелдік құрбандарды анықтап, табу мен оларға көмек көрсету мәселелері назардан тыс қалып келе жатыр. 2018 жылы адам саудасының 83 құрбаны анықталса, 2019 жылы 40 құрбаны, 2020 жылы 27, 2021 жылға әзірге 6 құрбаны анықталған болатын. Бұл құрбандардың ішінде көп жағдайларда жыныстық мақсатта саудалау құрбандары және мәжбүрлі еңбек құрбандары кездесті. Сондай-ақ, адам саудасы құрбандарының біразы отандастарымыз, кейбір жылдары көршілес Өзбекстан Республикасының азаматтары екендігін айта кету керек. Өзбек азаматтар қайыр сұрау мәжбүрлі еңбегімен айналысқан, ал Қазақстан Республикасының 4 азаматы Корея Республикасында жыныстық сауданың құрбанына айналған. Үкімет бұл қылмыстарды адам саудасына қарсы 4 арнайы полиция операцияларының бірінде анықтады, олар қоғамдық үйлерді анықтау және жабу, тұтқындау және әйелдерді коммерциялық компанияларда тіркеу арқылы адам саудасының жағдайларын ашуға бағытталған іс-қимылдар болатын. Бақылаушылар көптеген шетелдік құрбандардың полицияда сенімсіздіктен, сыбайлас жемқорлықтан және заңсыз мәртебесі үшін жазадан немесе депортациядан қорқудан, басқа себептермен өздерін анықтағысы келмейтінін атап өтті. Құқық қорғау органдары шетелдік құрбандарды анықтаған жағдайда, құрбандар жиі ынтымақтастықтан, сенуден бас тартты. Сарапшылардың пікірінше, шетелдік құрбандар өздерінің эксплуатациясы туралы өздерін қауіпсіз сезінетін отанына оралғаннан кейін жергілікті полицияға жиі хабарлаған (<https://www.state.gov/>).

Бүгінгі таңда Үкімет адам саудасының алдын алу шараларын күшейтіп жатыр. Ішкі істер министрлігі басқаратын адам саудасына қарсы ведомствоаралық жұмыс тобы 2019 жылы адам саудасына қарсы ұлттық іс-қимыл жоспарының 2017-2020 жылдарға арналған орындалуын

бақылау үшін екі рет жиналыс өткізді және 2019 жылғы адам саудасы туралы деректерді ұсыну үшін нақты іс-қимыл жоспарын жасау үшін арнайы жұмыс тобын құрған болатын. Сондай-ақ, адам саудасының ықтимал құрбандарына, соның ішінде балаларға бағытталған адам саудасына қарсы ақпараттық-ағартушылық науқандарды қаржыландыру әрекеттерін жалғастырды. Үкімет адам саудасының құрбаны болған әйелдер үшін олардың заңды құқықтары бойынша сегіз семинар өткізуге ҮЕҰ-ға 1,2 миллион теңге көлемінде (3150 АҚШ доллары) қаржы бөлді (<https://adyrna.kz/post/42825>). Ақпарат және коммуникациялар министрлігі радио және теледидар бағдарламаларын, сондай-ақ қоғамның ақпараттандырылуын арттыруға және қылмыстың алдын алуға бағытталған газет мақалалары мен веб-жарияланымдарды қаржыландырды. Дегенмен, шекаралық өткелдерде халықаралық бақылаушылар адам саудасына қарсы күрес бойынша ақпараттық материалдардың жоқтығын атап өткен болатын. Үкімет үкіметтік емес ұйымдардың адам саудасына қарсы ашық сенім телефонын жарнамалауын жалғастыру үстінде.

Қорытынды

Көптеген жылдар тоғысында ұлттық құқықтық саясат құрылымында адам саудасы проблемасына, оның ішінде әйелдер мен балалар саудасына қарсы күрес маңызды орын алып келе жатыр және ол толықтай әлемдік жаһандану үдерісінде адам құқықтарын қорғаудың халықаралық стандарттарына сәйкес келеді. Елімізде адам саудасына, балалар саудасына қарсы күрестің прогрессивті жүйесі қалыптасқан және сәтті жүргізілуде. Атап айтқанда, еліміздің құқықтық саясатының екі тұжырымдамасында (2002 жылдан 2009 жылға дейін және 2010 жылдан 2020 жылға дейін) адам саудасы басым мәселелердің қатарында тұрақты жазылған, бұл жүйе заңнамалық шешімдерді қамтиды (аса маңызды, елеулі халықаралық құжаттар ратификацияланды: трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы БҰҰ Конвенциясы, «Балалардың құқықтары туралы» Конвенция, 2006 жылғы 2 наурыздағы «Адам саудасына қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заңдар, Біріккен Ұлттар Ұйымының адам саудасына қарсы күрес жөніндегі жаһандық іс-қимыл жоспары қабылданды).

Үкімет жанынан нақты институционалдык инфрақұрылым қалыптастырылды: адам саудасына қарсы күрес мәселелері жөніндегі ведомствоаралық комиссия, кәметке толмағандардың құқықтарын қорғау жөніндегі ведомствоаралық комиссия құрылды, Балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі бірыңғай органды жеке атау керек. Қызметтің толық жоспарлары жасалды, нақты ведомствоаралық ынтымақтастық жолға қойылды, ҚР ПМ Қарағанды академиясында заңсыз көші-қонға және адам саудасына қарсы күрес жөніндегі мамандарды даярлау жөніндегі оқу орталығы құрылды, белгілі бір құқық қолдану практикасы нақтыланды, құқық қорғау органдарының, әділет органдарының, ҮЕҰ, БАҚ және т.б. қатысуымен бірлескен алдын алу іс-шаралары жүргізілуде.

Жоғарыда айтылған тұжырымдарды қорытындылай келе, адам саудасына қарсы күресті жетілдіру мақсатында мынадай ұсыныстар келтіруге болады:

Еліміз өзге елден келген адам саудасы қылмысының құрбандарына тағайындалған көмек мөлшерін Қазақстан Республикасы азаматтарымен бірдей деңгейде алатындай едәуір ұлғайту және құрбандарды сәйкестендіру және оларға көмек көрсету тергеуге және сот қудалауына қатысудан тәуелсіз болуын қамтамасыз ету, халықтың осал топтары арасында адам саудасының құрбандарын, әсіресе шетелдіктердің мәжбүрлі еңбек құрбандарын анықтау бойынша күш-жігерді айтарлықтай жандандыру және осы құрбандарды көмекке бағыттау.

Адам саудасы қылмысына қатысты күдіктілерді, соның ішінде бұған қатысы бар шенеуніктерді, құқық қорғау қызметкерлерін және жұмыс күшін сатушыларды тергеу, қудалау және айыптау шараларына аса назар аудару қажет.

Адам саудасының анықтамасын халықаралық стандарттарға сәйкестендіру үшін адам саудасы туралы заңға түзетулер енгізу қажет. Жасырындықты еңсеру, анықтау, тергеу әдістерін жетілдіру, ЖІҚ шараларын қоса алғанда, куәгерлерді қорғау, іс-әрекеттерді дұрыс саралау және аралас құрамдардан ажырату және т. б. бойынша пәнаралық ғылыми тәсілдерді (интегративті криминологиялық-криминалистикалық тәсіл, материалдық-құқықтық және процесік тәсіл) жаңғырту мүмкіндіктерін одан әрі зерделеу.

Мәжбүрлі еңбек құрбандарын анықтау және адам саудасының ықтимал жағдайлары туралы полицияға хабарлау үшін барлық еңбек инспекторларын жүйелі түрде мамандандырылған даярлауды қамтамасыз ету. Адам саудасына қарсы күрес жөніндегі полиция бөлімшелерінің қаржыландыруы мен ресурстарын ұлғайту.

Адам құқықтары саласындағы халықаралық-құқықтық стандарттарға және бірқатар елдердің еркіндікті қамтамасыз ету бөлігіндегі шетелдік тәжірибесіне ұлттық заңнаманы келтіру мақсатында құлдыққа байланысты іс-әрекеттерді криминализациялау қажет, оның үстіне ҚР ҚК-де адамның еріксіз жайкүйін және адамға меншіктің өзге де атрибуттарын пайдалану сияқты криминалдық қанаудың түрлеріне нұсқау бар. БАҚ еліміздің аймақтарында құлдық туралы материалдарды бірнеше рет жариялады. Бұл жаһандандыру үдерістері тұрғысынан да, халықаралық аренадағы табыстар тұрғысынан да, атап айтқанда, Қазақстанның ЕҚЫҰ-ға қатысуы тұрғысынан да аса өзекті.

Депортацияға заңды балама шаралар ұсыну, ол әсіресе адам саудасының құрбандары басқа елде қиындықтарға, қатыгездікке немесе қайта адам саудасына тап болған жағдайда қажет болады.

Әдебиеттер

Адам саудасының құрбандарына арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандартын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің м.а. 2016 жылғы 24 ақпандағы № 138 бұйрығы. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013543>

Әлем бойынша жиырма бір миллион адам құлдықта жүр... URL: <https://adyrna.kz/post/42825>

Бекмагамбетов А.Б. Торговля людьми: доктринальный и законодательный подход к проблеме противодействия. – Костанай: Костанайский филиал ГОУ ВПО «ЧелГУ». – 246 с.

За время пандемии в Казахстане установлен антирекорд по торговле людьми...URL: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2021-07/za-vremya-pandemii-v-kazakhstan-ustanovlen-antirekord-po-torgovle-lyudmi>

Жалыбин С.М., Бекмагамбетов А.Б. Некоторые вопросы совершенствования политики противодействия торговле людьми // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал, 2014, issue 5. – С. 71-74.

Кудайбергенов М.Б. Международно-правовая защита несовершеннолетних // Казахстанская полиция. 2002. – №4. – С. 12.

Kelle Barrick, Rebecca Pfeffer. *Advances in Measurement: A Scoping Review of Prior Human Trafficking Prevalence Studies and Recommendations for Future Research*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322705.2021.1984721>

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі. – 2020 ж. 1 қыркүйек. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.

https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226/k14226_.htm

Farrell, A., McDevitt, J., Pfeffer, R., Fahy, S., Owens, C., Dank, M., & Adams, W. (2012). Identifying challenges to improve the investigation and prosecution of state and local human trafficking cases. Final report submitted to the U.S. Department of Justice. URL: http://www.ncdsv.org/images/NEUnivUrbanInsti_IDingChallengesImproveInvesProsecStateLocalHumanTraffickingCases_4-2012.pdf

Cimino AN, Madden EE, Hohn K, Cronley CM, Davis JB, Magruder K, Kennedy MA. Childhood Maltreatment and Child Protective Services Involvement Among the Commercially Sexually Exploited: A Comparison of Women Who Enter as Juveniles or as Adults. *Journal of child sexual abuse*. 2017

MA Fineman, 'Vulnerability, Resilience, and LGBT Youth' (2014) 23 *Temple Political & Civil Rights Law Review* 30

J Herring, *Vulnerable Adults and the Law* (OUP, Oxford 2016).

Сборник документов ООН против торговли людьми. – М.: Издательство «БЕК», 2000. – С. 87.

2020 Trafficking in Persons Report: Kazakhstan. URL: <https://www.state.gov/reports/2020-trafficking-in-persons-report/kazakhstan/>

References

Adam saudasynyn qurbandaryna arnauy aleumettik qyzmetter korsetu standartyn bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Densaulyq saqtau zhəne aleumettik damu ministrining m.a. 2016 zhylyy 24 aqpanyy № 138 bujrygy. [Order of the Acting Minister of Health and social development of the Republic of Kazakhstan dated February 24, 2016 No. 138 on approval of the standard for the provision of special social services to victims of human trafficking] URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600013543>

Alem bojnynsha jyrma bir million adam quldyqta zhur... [Twenty one million people around the world are enslaved] URL: <https://adyrna.kz/post/42825>

Bekmagambetov A.B. Torgovlja ljud'mi: doktrinal'nyj i zakonodatel'nyj podhod k probleme protivodejstvija. Kostanay: Kostanaiiskiy filial GOU VPO «ChelGU», [Human trafficking: a doctrinal and legislative approach to the problem of countering. Kostanay: Kostanay branch of the State Educational Institution of Higher Education "ChelGU"] – 246 s.

Cimino AN, Madden EE, Hohn K, Cronley CM, Davis JB, Magruder K, Kennedy MA. Childhood Maltreatment and Child Protective Services Involvement Among the Commercially Sexually Exploited: A Comparison of Women Who Enter as Juveniles or as Adults. *Journal of child sexual abuse*. 2017

Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V Sam. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226/k14226_.htm

Farrell, A., McDevitt, J., Pfeffer, R., Fahy, S., Owens, C., Dank, M., & Adams, W. (2012). Identifying challenges to improve the investigation and prosecution of state and local human trafficking cases. Final report submitted to the U.S. Department of Justice. URL: http://www.ncdsv.org/images/NEUnivUrbanInsti_IDingChallengesImproveInvesProsecStateLocalHumanTraffickingCases_4-2012.pdf

J Herring, *Vulnerable Adults and the Law* (OUP, Oxford 2016).

Kelle Barrick, Rebecca Pfeffer. *Advances in Measurement: A Scoping Review of Prior Human Trafficking Prevalence Studies and Recommendations for Future Research*. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322705.2021.1984721>

Kudajbergenov M.B. Mezhdunarodno-pravovaja zashhita nesovershennoletnih// Kazhstanskaja policija. [International legal protection of minors// Kazakhstan Police] 2002.- №4.- S.12

Memleket basshysy Qasym-Zhomart Toqaevtyń Qazaqstan halkyna Zholdauy: Zhańa zhańdaıdaғы qazaqstan: is-qimyl kezeńi.- 2020 zh. 1 qyrkuıyek. [Address of the head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan: Kazakhstan in New conditions: stage of action] URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek

MA Fineman, 'Vulnerability, Resilience, and LGBT Youth' (2014) 23 *Temple Political & Civil Rights Law Review* 30

Sbornik dokumentov OON protiv torgovli ljud'mi. [Collection of UN documents against Human trafficking] — M. Izdatel'stvo «BEK», 2000. S. 87.

Zhalybin S. M., Bekmagambetov A. B. Nekotorye voprosy sovershenstvovaniya politiki protivodejstvija torgovle ljud'mi, – Biznes v zakone. [Some issues of improving the policy of combating human trafficking, – Business in law. Economic and Legal Journal] *Jekonomiko-juridicheskij zhurnal*, 2014, issue 5, 71-74 s.

Za vremya pandemii v Kazhstane ustanovlen antirekord po torgovle ljud'mi... [During the pandemic, an anti-record on human trafficking has been set in Kazakhstan] URL: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2021-07/za-vremya-pandemii-v-kazhstane-ustanovlen-antirekord-po-torgovle-lyudmi>

2020 Trafficking in Persons Report: Kazakhstan. URL: <https://www.state.gov/reports/2020-trafficking-in-persons-report/kazakhstan/>